

Kulturreservaten

Återrapportering enligt 2004 års regleringsbrev

Innehåll

1 Sammanfattande slutsatser	3
2 Uppdraget	3
3 Insatser för kulturreseervaten	4
3.1 Länsstyrelsernas insatser	4
3.2 Riksantikvarieämbetets insatser	4
3.3 Övriga aktörers medverkan	5
3.4 Bedömning av insatserna	5
4 Kulturreseervaten	6
4.1 Befintliga kulturreseervat	6
4.2 Kulturreseervat under utredning	6
4.3 Kulturreseervatens omfattning och fördelning	8
4.4 Kommunala kulturreseervat	8
4.5 Bedömning av tillämpningen	8
5 Kostnader för kulturreseervaten	8
6 Länsstyrelsernas erfarenheter av kulturreseervaten	11
6.1 Framgångsfaktorer	11
6.2 Svårigheter	12
7 Kulturreseervatens utveckling och effekter	13
7.1 Kvalitet och resurseffektivitet	13
7.2 Regional utveckling	13
7.3 Verksamheter i kulturreseervaten	14
7.4 Delaktighet och medborgardialog	14
7.5 Bedömning av utveckling och effekter	15
8 Framtida behov, roller och ansvar	15
8.1 Länsstyrelserna	15
8.2 Riksantikvarieämbetet	16
8.3 Övriga aktörer	16

1 Sammanfattande slutsatser

Arbetet med att bilda och sköta kulturresevat pågår nu för sjätte året och det är först nu möjligt att se vissa framtida tendenser beträffande kulturresevatens framtida antal, innehåll, inriktning och resursbehov. Vid utgången av 2003 hade 14 länsstyrelser beslutat om 15 statliga kulturresevat. När denna rapportering görs har ytterligare tre statliga kulturresevat bildats, däribland det första i Stockholms län.

- Riksantikvarieämbetet (RAÄ) bedömer att arbetet med kulturresevat generellt håller hög kvalitet och beräknar att det vid utgången av 2005 finns ca 35 statligt beslutade kulturresevat. Vid utgången av 2006 beräknas beslut ha fattats om ytterligare 5-10 kulturresevat.
- RAÄ bedömer att en framgångsfaktor med kulturresevat är dess helhets- eller landskapsperspektiv, större sammansatta miljöer kan ges ett juridiskt skydd. Kulturresevat är viktiga pusselbitar i den nationella, regionala och lokala historieskrivningen och medger ett samlat hanterande av det byggda och det biologiska kulturarvet.
- Kulturresevatinstrumentet ger en för kulturmiljöområdet unik möjlighet att skydda och vårda samt använda komplexa kulturmiljöer. RAÄ ser att arbetet med kulturresevat underlättar samverkan och samordning mellan olika sektorer. Arbetet med kulturresevat engagerar även aktörer utanför den traditionella kulturmiljövården.
- Länsstyrelserna anger att de sammanlagda kostnaderna för kulturresevat över perioden 1999-2003 varit 80,8 mkr, av dessa har kulturmiljövårdsbidraget täckt 66 % (53,5 mkr) medan de resterande 34 % (27,3 mkr) huvudsakligen utgörs av olika EU-medel.
- RAÄ bedömer att kulturresevatinstrumentet behöver utvecklas. RAÄ avser att initiera ett programarbete för att få planeringsunderlag för det fortsatta arbetet med kulturresevatbildningarna. Detta ska ske i samverkan mellan nationella, regionala och lokala behov och perspektiv. Arbetet avses samordnas med utvecklingen av såväl övriga kulturmiljövårdande insatser som med arbetet med bildande och skötsel av naturresevat.
- Förberedelser inför bildande av kulturresevat, intrångsersättningar och kostnader för skötsel finansieras huvudsakligen med medel av anslaget 28:26 Bidrag till kulturmiljövård. Anslaget har dock befunnit sig på i stort sett samma nivå det senaste decenniet varför satsningar på kulturresevat ställs mot andra angelägna insatser. Samfinansieringsgraden för kulturresevat har dock varit förhållandevis hög vilket medgett att en god utveckling ändå har varit möjlig. Av Riksantikvarieämbetets budgetunderlag för 2005 framgår behoven närmare.

2 Uppdraget

Föreliggande rapport utgör Riksantikvarieämbetets återslag av arbetet med kulturresevat enligt 2004 års regleringsbrev. Möjligheten för länsstyrelser och kommuner att avsätta områden som kulturresevat, i syfte att bevara värdefulla historiska landskap, infördes med miljöbalken 1999. Arbetet med kulturresevat pågår nu för sjätte året. Riksantikvarieämbetet

har sedan starten årligen uppdragits av regeringen att redovisa de åtgärder som genomförts inom ramen för arbetet med kulturreseervaten.

I regleringsbrevet formuleras uppdraget enligt följande: Riksantikvarieämbetet skall i en särskild rapport, efter samråd med länsstyrelserna, göra en sammanställning och samlad bedömning av arbetet gällande värdefulla kulturpräglade landskap som enligt miljöbalken skyddas som kulturreseervat. Av redovisningen skall framgå vilka effekter skyddsformen har haft, i vilken omfattning som skyddsformen har använts, vilken typ av områden som har skyddats samt formerna och kostnaderna för inrättande, vård och skötsel av kulturreseervat. Redovisningen skall lämnas till regeringen senast den 1 juli 2004.

3 Insatser för kulturreseervaten

3.1 Länsstyrelsernas insatser

I 14 län har arbetats fram länsöversikter eller strategiska planer som helt eller delvis utgör underlag för bildandet av kulturreseervat. Urvalet av presumtiva kulturreseervatmiljöer styrs också av länens kulturmiljöprofil såsom den framstår i respektive regionala kulturmiljöprogram eller motsvarande. Länsstyrelsernas tidigare insatser avseende bland annat inventeringar och riksintressebeskrivningar ligger till grund för arbetet med kulturreseervaten.

Vid utgången av 2003 hade 14 län beslutat om 15 statliga kulturreseervat. Vid rapporteringstillfället hade ytterligare tre beslut om statliga kulturreseervat tagits, däribland Stockholms läns första kulturreseervat. Samtliga länsstyrelser arbetar dock vidare med bildandet av nya kulturreseervat.

Länsstyrelserna har valt olika arbetssätt vid bildandet av kulturreseervat, ansvaret har antingen lagts på en medarbetare eller fördelats på flera medarbetare som då ansvarar för kulturreseervatsärenden inom varsitt geografiskt område inom länet. I många län har länsstyrelsepersonal genomfört så gott som hela processen, från inventering och utredning via förhandling och planering till beslut och skötselplan, medan andra län har lagt ut arbetet på länmuseer eller fristående konsulter.

3.2 Riksantikvarieämbetets insatser

Riksantikvarieämbetet har årligen anordnat nätverksträffar med främst kulturreseervatshandläggare från länsstyrelserna. Vid 2003 års sammankomst, i Falun 27-28 maj, diskuterades bland annat kulturreseervatsinstrumentets möjligheter och begränsningar att hantera världsarvs- och riksintresseområden, metoder för att arbeta pedagogiskt och publikt i reseervaten, skyltning och utformning av informationsmaterial

samt ekonomiska förutsättningar vad gäller beräkning och förhandling av intrångsersättning, skötsel och andra verksamheter.

Riksantikvarieämbetet håller för närvarande på att revidera handboken för bildande och förvaltning av kulturreseervat. Vid ett seminarium i november var syftet att identifiera behoven utifrån länsstyrelsernas hittills samlade erfarenheter på området. Handboken för kulturreseervat finns att hämta på: www.raa.se/bok/pdf/kulturreseervat.pdf

Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket har sedan 1999 haft ett kontinuerligt samarbete och kunskapsutbyte i aktuella frågor avseende processerna kring kulturresevat och naturresevat. De båda verken har under 2003 bland annat gemensamt arrangerat två skötselkurser för kultur- och naturresevatshandläggare vid länsstyrelserna samt konsulter och personal vid läns museer. Den ena kursen hölls i Västra Götalands län och behandlade utmarksbete på ljunghedar. Den andra kursen hölls i Jämtlands län och behandlade våtmarker/rikkärr. Liknande kurser med inriktning på andra marktyper kommer att hållas även innevarande år.

Riksantikvarieämbetet deltar med en ledamot i Tillsyns- och föreskriftsrådet samt har även deltagit i flera arbetsgrupper under nämnda råd, såsom en av tillsyns- (och väglednings-) ansvariga myndigheter enligt miljöbalken. Ett från länsstyrelserna påtalat behov av att utveckla och tydliggöra metoderna för tillsyn i skyddade områden föranledde Naturvårdsverket, Tillsyns- och Föreskriftsrådet, Skogsstyrelsen, Fiskeriverket och Riksantikvarieämbetet att tillsammans arrangera ett seminarium i mars 2004.

Riksantikvarieämbetet har inom ramen för ett nyligen inlett samarbete med Miljöministeriet i Finland presenterat kulturresevarsarbetet för representanter från Finska Miljöministeriet, Museiverket och Västra Finlands Miljöcentral. Bland annat besöktes i maj 2004 nyinrättade Brottö skärgårdsjordbruk och likheter mellan svenska kulturresevat och finska "landskapsvårdsområden" diskuterades.

3.3 Övriga aktörers medverkan

Det är Riksantikvarieämbetets erfarenhet att markägare/brukare och andra sakägare är med på ett tidigt stadium och påverkar utformningen av syften och målbeskrivningar utifrån kunskap och erfarenhet om miljöerna och däri ingående värden. Även kommunerna har visat ett intresse för kulturresevat, inte minst då det gäller miljöernas potential för att utveckla och stärka den lokala identiteten samt för att locka besökare.

Länsmuseer och fristående konsulter är i olika hög grad engagerade i processerna kring bildandet av kulturresevat, exempelvis inventerings- och utredningsarbetet inför beslut och skötselplaner. Länsmuseer, folkhögskolor, hembygdsföreningar men även kyrkliga församlingar m.fl. använder gärna dessa miljöer som arenor för olika former av pedagogisk och publik verksamhet såsom kurser i byggnads- och landskapsvård, konstutställningar, skådespel, musik- och poesiaftnar samt friluftsgudstjänster.

3.4 Bedömning av insatserna

Arbetet med kulturresevat har nu pågått i drygt fem år och i flertalet län har man fattat beslut om bildande av kulturresevat. Länens arbete med kulturresevat ska huvudsakligen finansieras inom ramen för Riksantikvarieämbetets befintliga anslag 28:26 Bidrag till kulturmiljövård (kulturmiljövårdsbidraget). Kulturmiljövårdsbidragets storlek har dock inte ökat i och med tillkomsten av möjligheten att avsätta kulturresevat. Detta har medfört att behovet av att utveckla kulturresevatsinstrumentet har ställts mot behovet av fortsatt finansiering av redan etablerade bevarandeinsatser.

Riksantikvarieämbetet anser att arbetet med utredningar, planering och upprättande av beslutshandlingar inklusive skötselplaner håller en hög kvalitet oavsett om det bedrivs vid länsstyrelser, länsmuseer eller av konsulter. Detsamma gäller förankringsprocessen – innefattande

tidigt initierad dialog och förhandling med berörda instanser, mark- och sakägare – som bedrivits enligt principen att alla skall känna sig delaktiga i beslutet.

Kulturresevat har bildats av olika miljöer med olika förutsättningar avseende kunskapsläge, areal, innehåll, geografiskt läge, ägoförhållanden m.m. De som genomfört de olika momenten har dessutom oftast gjort detta för första gången. Riksantikvarieämbetets handbok har varit ett stöd i arbetet och man har haft god hjälp av erfarenhetsutbytet över läns- och sektorsgränserna. Även om en hel del arbete återstår innan rutinerna fått sin färdiga form, så har nu de samlade erfarenheterna inneburit att betydande delar av processen behärskas relativt väl, speciellt avseende miljöer med agrar prägel. Det återstår dock att pröva tillämpningen gentemot de problem och frågeställningar som kan vara förknippade med andra typer av miljöer.

4 Kulturresevaten

4.1 Befintliga kulturresevat

Vid utgången av 2003 fanns femton kulturresevat, fördelade på fjorton län. Under 2004 har beslut hittills tagits om Brottö skärgårdsjordbruk i Stockholms län, Mariebergs sågverkssamhälle i Västernorrlands län och Äskhults by i Hallands län.

Listan visar landets arton befintliga kulturresevat, vid rapporteringstillfället i juni 2004.

<i>Län</i>	<i>Miljö</i>	<i>Typ av miljö</i>	<i>Beslut</i>
Stockholm	Brottö	Skärgårdsjordbruk	2004 04 13
Östergötland	Smedstorp	Dubbelgård	2001 01 26
	Öna	Skogshemman	2002 06 19
Jönköping	Åsen	Bymiljö	2000 03 06
Kronoberg	Råshult	Komministerboställe	2002 12 16
Gotland	Norbys	Gårdsmiljö	2002 06 17
Blekinge	Ronneby Brunn	Brunnspark	2003 04 04
Halland	Mårtagården	Kaptensboställe	2003 04 04
	Äskhult	Bymiljö	2004 06 21
V. Götaland	Gunnebo	Slottsmiljö	2003 06 10
Värmland	Juhola	Finngård	2001 12 10
	Brattforsheden	Krigsflygfält	2003 06 17
Dalarna	Östra Utsjö	Kvarnstensbrott	2003 11 03
Gävleborg	Västeräng	Bymiljö	2002 09 02
Västernorrland	Marieberg	Sågverkssamhälle	2004 04 19
Jämtland	Lillhärjåbygget	Fjällgård	2002 03 25
Västerbotten	Rörträsk	Översilningsängar	2002 06 26
Norrbottnen	Hanhinvittikko	Fäbod	2002 06 07

4.2 Kulturresevat under utredning

Av länsstyrelsernas prioriteringar framgår att man övervägande fortsätter att avsätta miljöer av agrar prägel som kulturresevat. Bland senast beslutade och närmast förestående kulturresevat har dock i ökande omfattning andra typer av miljöer förts in på listan; exempelvis industri- samt kust-

och skärgårdsmiljöer. Detta är delvis resultatet av ett förbättrat kunskapsläge genom särskilda satsningar och projekt avseende bland annat industrisamhället och skärgårdens kulturarv.

Listan visar miljöer som förväntas bli beslutade inom en tvåårsperiod.

<i>Län</i>	<i>Miljö</i>	<i>Typ av miljö</i>	<i>Prel. beslut</i>
Uppsala	Lingnåre	Fossilt odlingslandskap	2004
Södermanland	Horsvik	Skärgårdshemman	2004
	Tåkenön	Beteslandskap / torp	2004/-05
Jönköping	Högarp	Bymiljö	2004
Kronoberg	Igelön	Gårdsmiljö, äppelodling	2004
Kalmar	Skinnskälla	Bymiljöer	2005
Blekinge	Lilla Vambåsa	Fossilt odlingslandskap	2005/-06
Skåne	Örnanäs	Gårdsmiljö	2005
	Liarum	Bymiljö	2006
Halland	Bollaltebygget	Gårdsmiljö	2005
V. Götaland	Åsnebyn	Bymiljö	2004/-05
	Vallby	Gårdsmiljö	2005
Örebro	Pershyttan	Bergsmansby	2004
Västmanland	Bråfors	Bergsmansgård	2004
Dalarna	Harmsarvet	Bergsmansgård	2004
	G:a Staberg	Bergsmansgård	2005
Gävleborg	Bålsön	Fiskeläge	2005/2006
	Skogens kol	Industri	2005/2006
Västernorrland	Sandviken	Fiskeläge	2004
Jämtland	Ljåbodarna	Fjällfabod	2005/-06
Västerbotten	Atoklimpen	Samisk miljö	2004
Norrbotten	Gallejaur	Bymiljö	2005

4.3 Kulturresevatens omfattning och fördelning

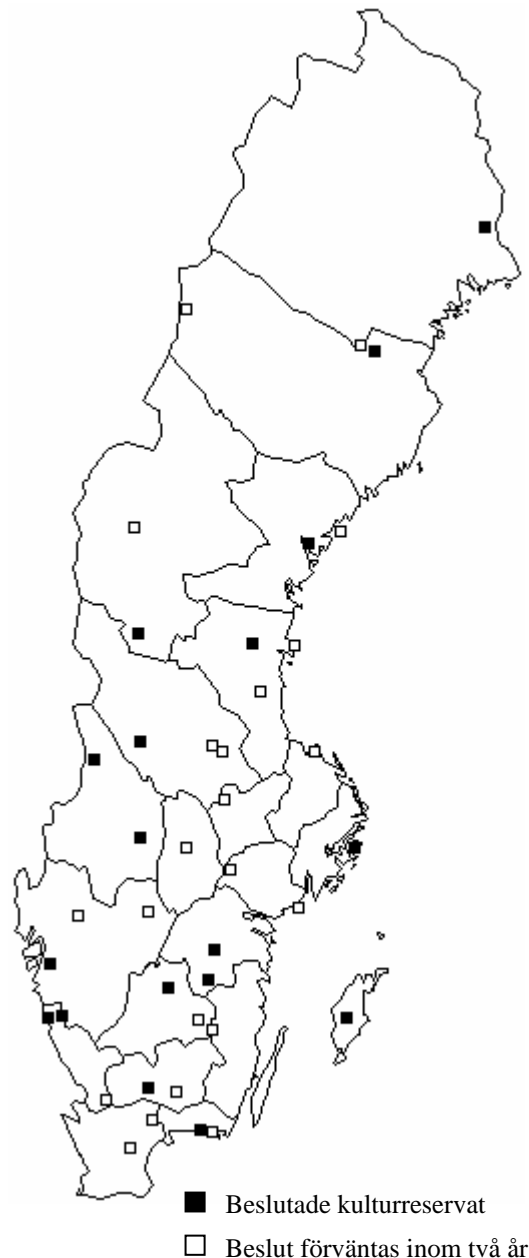
Länsstyrelserna arbetar aktivt vidare med utredning, planering, bildande och förvaltning av kulturresevat. Före utgången av 2005 förväntas varje län ha minst ett statligt beslutat kulturresevat och för hela landet uppskattas antalet till ca 35 kulturresevat. Av ovanstående förteckning att döma kan vidare antas att Sverige har ytterligare ca 5 - 10 kulturresevat i drift vid utgången av 2006. Hur dessa fördelar sig över landet framgår av vidstående karta.

4.4 Kommunala kulturresevat

Det finns fortfarande inga kommunalt beslutade kulturresevat, men kulturresevatplaner finns i minst ett tiotal kommuner. Ett exempel är Timrå kommun (i Västernorrlands län) som under 2004 förväntas fatta beslut om bildande av kulturresevat för bruksmiljön Lögdö Bruk.

4.5 Bedömning av tillämpningen

Länsstyrelserna har i flera fall, på grund av rådande kunskapsläge och nedläggningen av det småskaliga jordbruket, börjat inrättandet av kulturresevat med agrara miljöer. En rad specifika problem och frågeställningar har visat sig återkommande i processen med bildandet av agrara kulturresevat. Dessa erfarenheter kommer att underlätta processen att skydda mer komplexa miljöer, till exempel industri- och skärgårdsmiljöer. Inom dessa miljöer förväntas nya krav ställas på dem som arbetar med kulturresevaten; avseende kunskapsuppbyggnad, utveckling av långsiktiga lösningar för vård och verksamheter samt metoder för det pedagogiska och publika arbetet. En sådan förskjutning mot nya frågeställningar driver på utvecklingen av kulturresevatinstrumentets tillämpning.

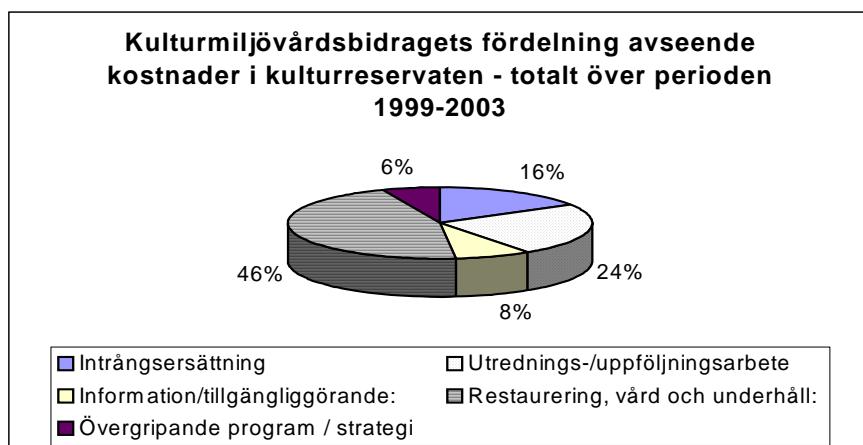
5 Kostnader för kulturresevaten

Länsstyrelserna har sedan kulturresevatinstitutets införande med miljöbalken 1999, fram till 2003 bedrivit ett intensivt och omfattande arbete med urval, utredning, förankring, värdering, förhandling, planering, genomförande, förvaltning, uppföljning utvärdering och utveckling. Eftersom kulturresevaten inneburit ett nytt arbetssätt för kulturmiljövården, har det tagit tid att

finna lämpliga former för hanteringen av processen. Det har därför inte tidigare varit meningsfullt med närmare analyser av kulturresevatens kostnader och finansiering.

Inför föreliggande återrapportering har länsstyrelserna ombetts redovisa hur mycket av anslaget 28:26 Bidrag till kulturmiljövård (kulturmiljövårdsbidraget) som använts för skilda typer av insatskategorier i kulturresevatens samt hur stor andel av de totala kulturresevatens kostnaderna som finansierats med andra medel. Ideella insatser har inte medräknats i dessa sammanhang.

Länsstyrelsernas äskanden ur kulturmiljövårdsanslaget för ändamålet kulturresevat uppgick inför 2003 till knappt 30 mkr varav fördelades ca 16,5 mkr. Totalt har länsstyrelserna över perioden 1999-2003 använt ca 53,5 mkr av kulturmiljövårdsbidraget för kulturresevatens.

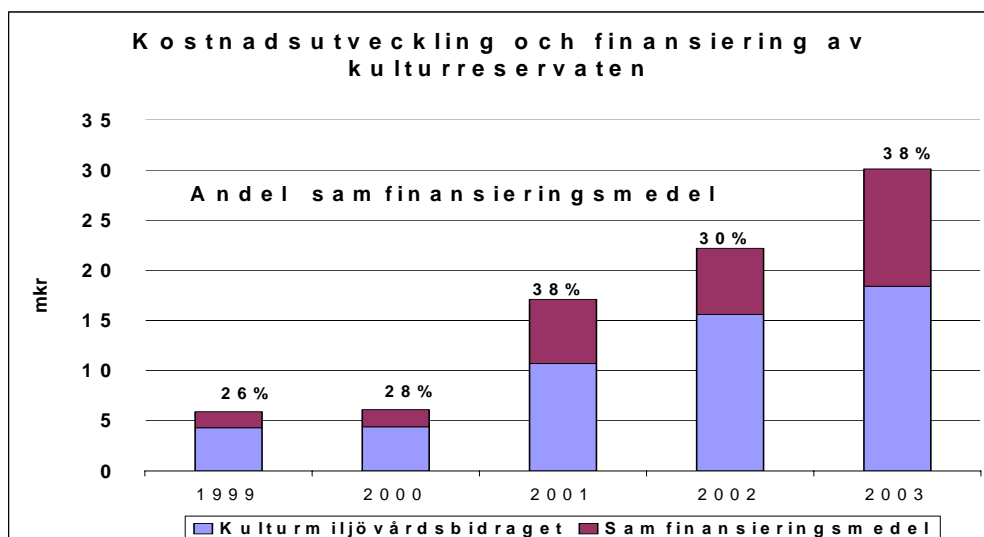
Av dessa 53,5 mkr har 46 % (24,3 mkr) gått till restaurering, vård och underhåll, 24 % (12,8 mkr) till utrednings- och uppföljningsarbete, 16 % (8,8 mkr) till intrångsersättningar, 8 % (4,3 mkr) till information och tillgängliggörande samt 6 % (3,3 mkr) till arbetet med övergripande program och strategier för kulturresevat. För att ge en mer rättvisande bild av hur kostnaderna fördelar sig måste man emellertid ta hänsyn till när i processen insatserna genomförs. Därför har gjorts en åtskillnad mellan initiala eller engångskostnader och löpande eller regelbundet återkommande kostnader. Med initial/engångskostnader avses huvudsakligen intrångsersättningar och inledande restaurerings- och anläggningskostnader. Med löpande/regelbundet återkommande kostnader avses vård- och underhållskostnader.

Av de 53,5 mkr som totalt utbetalats till såväl bildade resevat som till resevat som idag är under bildande utgör 77% (41 mkr) initiala kostnader och 23% (12,5 mkr) löpande kostnader. För enbart de resevat som var bildade fram till år 2002 och för vilka löpande kostnader nu uppstått är de initiala kostnader 63% och de löpande kostnaderna 37%.

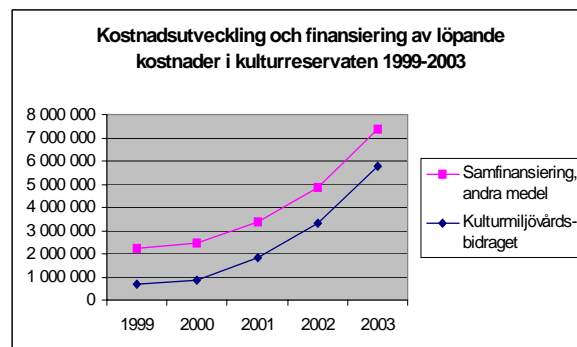
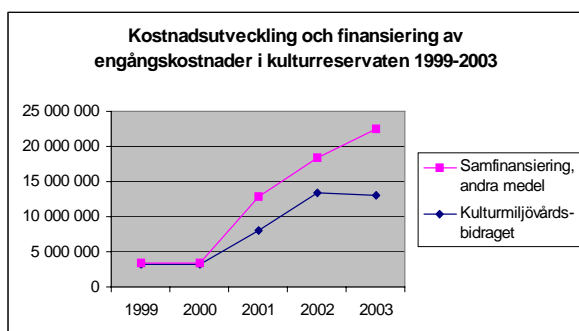
De totala restaurerings/anläggnings/vård - och underhållskostnaderna (24,3 mkr) fördelning på byggnader och mark framgår av nedanstående tabell. Som framgår är det högre initialkostnader för byggnader medan de löpande kostnaderna är högre för restaurering av marker.

År 1999-2003	Initiala kostnader		Löpande kostnader	
	Mkr	%	Mkr	%
Byggnader	11,6	81	1,2	13
Mark	2,8	19	8,7	87
Totalt	14,4	100	9,9	100

Av länsstyrelsernas redovisning framgår att de totala kostnaderna för kulturresevatnen för perioden 1999-2003 uppgått till 80,8 mkr (ideella insatser är ej beaktade). 66% (53,5 mkr) har finansierats med medel från kulturmiljöbidraget och 34% (27,3 mkr) huvudsakligen av EU-medel. Av diagrammet framgår kostnadsutveckling och finansiering av kulturresevatnen under år 1999-2003.

De initiala insatserna lämpar sig ofta att bedriva i projektform, dessa projekt samfinansieras ofta med EU-medel. De långsiktiga årligen återkommande agrart inriktade vård- och underhållsåtgärderna samfinansieras med de olika varianter av miljöersättningar till jordbruket.

Även om inga avgörande eller särskilt långtgående slutsatser kan dras utifrån ovanstående redovisning av kostnader och finansiering, så går det ändå att uppfatta vissa mönster. Kostnaderna för arbetet med kulturresevatnen är höga i inledningskedet. Stora initiala engångsinsatser, exempelvis avseende byggnader, leder till låga löpande kostnader längre fram och är också lättare att samfinansiera med andra medel. De löpande kostnaderna har hittills haft en jämn samfinansiering genom miljöersättningarna till jordbruket.

6 Länsstyrelsernas erfarenheter av kulturresevatnen

De som arbetat med kulturresevatnsprocessen, främst vid länsstyrelserna, har ombetts att utifrån sina erfarenheter redovisa vad de anser vara de tre viktigaste möjligheterna eller framgångsfaktorerna respektive de tre svåraste problemen med kulturresevatnsinstrumentet. Trots att man i länen kommit att ägna sig åt miljöer som, oavsett innehållsmässiga likheter, ofta har vitt skilda förutsättningar och områdesspecifika problembilder så är svaren ändå påfallande samstämmiga.

6.1 Framgångsfaktorer

Det är tydligt att mycket av vad länsstyrelserna m.fl. betraktar som kulturresevatnsinstrumentets största potential baseras på det helhets- eller landskapsperspektiv som uttrycks genom att en större komplex miljö kan ges ett juridiskt skydd. Kulturresevatnen medger även ett samlat hanterande av det byggda och det biologiska kulturarvet på ett sätt som inte varit möjligt tidigare. Genom sin bredd uppfattas kulturresevatnsinstrumentet som ett långsiktigt hållbart säkerställanderedskap. Kulturresevatnen omnämns även av länsstyrelserna som ett *”verksam och intresseväckande medel för att uppfylla kulturmiljömål och miljömål”*.

Det ger även en möjlighet att låta kulturvärdena ensamt komma i fokus. Att kunna värna om olika former av kulturhistoriskt värdefulla verksamheter och därmed traditionell kunskap ses som särskilt viktigt – inte minst för upplevelsen och förståelsen av kulturarvet. Arrangerande av aktiviteter, såsom till exempel byggnadsvårdsdagar i samband med restaureringsarbeten, har inspirerat deltagare och besökare till att ta hand om det egna kulturarvet.

Uppbyggnad och förmedling av kunskap uppfattas också av länsstyrelserna som centralt i arbetet med kulturresevatnen. Möjligheten att genom utredningar, undersökningar och experimenterande i en miljö få erfarenheter och kunskaper som kan appliceras på andra miljöer med liknande förutsättningar, utanför kulturresevatnsinstrumentet, ses som mycket positivt. Kulturresevatnen blir genom den pedagogiska tydligheten begripliga mötesplatser där en intresserad allmänhet erbjuds såväl insikter i kulturlandskapets uppbyggnad som möjligheter att förstå och diskutera människans villkor och levnadssätt under äldre tider.

Kulturresevatnsarbetet beskrivs som utmanande och kreativt och även att det lett till nya arbetssätt genom att utveckla det tvärssektoriella angreppssättet. De flesta län pekar på det faktum att kulturmiljövården och naturvården kommit närmare varandra genom arbetet med kulturresevatnen, men betonar samtidigt vikten av att samverka och samordning mellan sektorerna fortsätter att utvecklas och fördjupas. Arbetet med kulturresevatnen har engagerat en mängd aktörer – även utanför kulturmiljövården – inom länsstyrelsen, vid andra myndigheter, kommuner, företag, bland allmänheten. Från flera län nämns också fördelarna med att i bred samverkan arbeta med att utveckla formerna för detta nya instrument i bevarandearbetet och därmed uppnå ett större intresse och engagemang. Intresset för den egna bygdens historia och värden samt möjligheter att bidra med egna insatser eller att skapa arbetstillfällen engagerar också lokalbefolkningen.

Kulturresevatena har medfört stort medialt fokus på länets kulturmiljöer och anses vara väl lämpade att utvecklas till intressanta besöksmål. På vissa håll har konstaterats en positiv effekt för besöksnäringen tack vare satsningar på kulturresevatena. På andra håll räknar man med och planerar för en liknande utveckling, bland annat genom att hitta nya former för samarbete med aktörer inom lokal turism och näringslivsutveckling.

6.2 Svårigheter

Länsstyrelserna menar att de har bristande personella och ekonomiska resurser inom arbetet med kulturresevatena. De upplever det som svårt att avsätta såväl tid som medel för utredning, planering, förhandling, beslut, uppföljning, tillsyn och administration. Ett stort problem är att kulturresevatena initialt drar stora kostnader och på lång sikt kräver en stabil finansiering – samtidigt som anslaget 28:26 Bidrag till kulturmiljövård förblir i stort sett oförändrat från år till år och främst skall täcka många andra behov. Många kulturresevatshandläggare jämför sin situation med naturvårdens och konstaterar att där finns gott om personal och kraftigt ökande resurser för arbetet med naturresevatena.

Flera av dem som arbetat med kulturresevatena uppfattar beslutsprocessen som tungrodd och resurskrävande och tycker det tar lång tid att lära sig hanteringen vid reservatsbildning. Detta kan ha sin grund i att kulturresevatena innebär ett nytt sätt att arbeta med kulturmiljövård, som till stora delar mer liknar arbetet med naturreservat än övrigt arbete med kulturmiljövård. Samtidigt föreligger väsentliga skillnader mellan de båda reservatsformerna vilket gör att naturvårdens erfarenheter inte helt och hållet kan överföras till bildandet av kulturresevat.

Dessutom finns ännu inte tillräckliga erfarenheter för att ge en färdig form åt processen kring bildande av kulturresevat. I några län upplever man också därför en otydlighet hos Riksantikvarieämbetet avseende de riktlinjer som hittills förmedlats, huvudsakligen i allmänna råd och handbok. Det anges även som ett problem att rutinerna för exempelvis tillsyn och uppföljning är oprövade. Vidare konstateras behovet av ny och utvecklad kompetens på bland annat områdena värdering, förhandling och utvärdering – men man efterlyser också resurser för kompetensutveckling för brukare/markägare och samarbetsparter.

Länsstyrelserna menar att komplicerade ägoförhållanden i ett blivande kulturresevat kan försvåra samråd, förankring och förhandling – delar av beslutsprocessen som är av grundläggande vikt för resultatets långsiktighet. Vidare anses ibland vikande lönsamhet, generationsväxling och avfolkning i vissa områden försvåra kontinuiteten i processen.

Vidare menar länsstyrelserna att naturvårdens arbetsätt avseende reservatsbildning, med bland annat intrångsersättning och inlösen, har lett till en bland många markägare etablerad uppfattning att reservatsbildning är liktydigt med stora inskränkningar i pågående markanvändning. Markägarna har även uppfattningen att en hundraprocentig, eller åtminstone kraftig, minskning av fastighetsvärdet medföljer vilket gör att krav på inlösen av fastigheten kan ställas. Några länsstyrelser har påpekat svårigheterna att mot denna bakgrund förhandla om en låg intrångsersättning som grundar sig på nästan obetydliga inskränkningar i pågående markanvändning. Detta tydliggör en viktig skillnad mellan de i många andra avseenden jämförbara reservatsinstrumenten kultur- respektive naturreservat.

Konflikter mellan kulturhistoriska och naturvårdande intressen har ibland anförts som en försvårande faktor i reservatsarbetet. För det allra mesta brukar det dock gå att hitta praktiska

lösningar. Det uppfattas som angeläget att åstadkomma en större samsyn mellan kulturmiljö- och naturmiljösektorena.

7 Kulturresevatens utveckling och effekter

7.1 Kvalitet och resurseffektivitet

Många kulturresevat har betydande initiala restaureringsbehov såväl avseende byggnader och anläggningar som marker. Detta – tillsammans med höga tekniska och antikvariska krav – leder till höga kostnader de första åren. Kulturresevatens skötselplaner har dock omsorgsfullt formulerade kvalitetsmål och skötselplaner med krav på regelbunden uppföljning, utvärdering och utveckling av skötselarbetet, vilket möjliggör en långsiktig planering av insatser och kostnader. Genom årlig uppföljning och utvärdering av tillstånd och verksamheter minimeras risken att drabbas av plötsliga oförutsedda utgifter och underhållet tillåts inte bli eftersatt. Skötselarbetet regleras dessutom vanligen i fleråriga skötselavtal. Kostnaderna för det löpande arbetet men även kommande åtgärdsbehov kan därigenom i allt väsentligt förutsägas för flera år i taget. Kulturresevatinstrumentet blir därmed ett både högkvalitativt och kostnadseffektivt sätt att bedriva kulturmiljövård.

7.2 Regional utveckling

I fjolårets redovisning till regeringen omnämndes Åsens by och Lillhärjåbygget som exempel på olika aspekter av regional utveckling. Ytterligare ett exempel på hur engagemanget kring en kulturhistoriskt värdefull och upplevelsemässigt rik miljö kan erbjuda möjligheter till social, kulturell och ekonomisk utveckling – finns i Malung i Dalarnas län. Här har kommunen, folkhögskolan, arbetsförmedlingen, Malung Sälen Turism AB, hembygdsföreningen, lärocentrum i Malung och länsstyrelsen samverkat kring EU-projektet Utveckling av Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö. Bland syftena med projektet kan nämnas att öka och sprida kunskaperna om kvarnstensbrytningens historiska utveckling, men även om geologi, flora och fauna vid brottet. Målen har varit att öka antalet besökare genom marknadsföring, att genomföra aktiviteter med anpassning efter målgrupp (ålder, intresse m.m.). Exempel på målgrupper är allmänt intresserade, turister från Sverige och utlandet, besökare med specialintresse för geologi, mineralogi, botanik m.m. samt studerande vid grundskolor, gymnasier, högskolor och universitet. Arbetet med bildande av kulturresevat har integrerats med projektet.

Inom ramen för projektet har tagits fram ett bildspel och man har gjort studieresor till stenbrottsmiljöer inom och utom landet samt etablerat kontakter med forskare och föreningar i de nordiska länderna. Man har utbildat guider, gjort en hemsida och även marknadsfört kvarnstensbrottet med broschyrer, i lokala radio- och TV-sändningar och i tidningar. Man har etablerat en besöksanläggning vid brottet med mottagningshus, toaletter och grillplats m.m.

Olika evenemang och aktiviteter, till exempel ”Kvarnstensbrottets dag” med kulturella aktiviteter, underhållning, malning av mjöl, guidade visningar mm har anordnats. Under 2003 har sju gånger genomförts ”Sommarkväll vid kvarnstensbrottet” med olika teman, som ”Järnåldern i Dalarna” eller ”Medeltida arbetsvisor”. Högstadiel elever har bedrivit ett skolprojekt med att levandegöra äldre tider och Malungs församling har ordnat aktiviteter för konfirmander vid kvarnstensbrottet. Civilförsvärsföreningen och barnkulturföreningen har hållit en ”Hitta vilse” kurs för förskole- och lågstadiel barn. Östra Utsjö byalag har ett särskilt intresse i kvarnstensbrottet eftersom det ligger på byns mark och många dessutom förutsätts härstamma från generationer av verksamma inom

kvarnstensbrytningen. Byalaget har ägnat mycket tid åt ideella insatser av olika slag i och kring brottet. Vintertid anordnas här årligen den riksbekanta 45 km långa skidtävlingen ”Skinnarloppet” med ca 1000 deltagare.

7.3 Verksamheter i kulturreseervaten

Flera av dem som arbetar med och i kulturreseervaten har uppmärksammat att det bland allmänheten finns en stor efterfrågan på traditionella såväl hantverks- som livsmedelsprodukter men även på upplevelser och aktiviteter som på olika sätt knyter an till kulturarvet. Det är viktigt att dessa miljöer verkligen används på olika sätt som möter efterfrågan men också hela tiden sker i enlighet med rådande förutsättningar. Alla kulturreseervat tål inte ett högt besöksstryck och en mångfald av aktiviteter.

Kulturreseervaten erbjuder emellertid sammantaget en rik och varierande flora av utbud och möjligheter i detta avseende. I flera av de agrara kulturreseervaten bedrivs ett levande jordbruk med möjligheter att köpa gårdsprodukter. I andra används ålderdomliga redskap och metoder med möjlighet för besökare att pröva och lära. I bland annat parkreseervaten finns konferens- och hotellverksamhet, försäljning av växter och grönsaker, arrangerade visningar, uppträdanden och aktiviteter med historisk, botanisk, litterär eller musikalisk inriktning. I flera kulturreseervat hålls kurser i exempelvis byggnadsvård, släktforskning, lieslåtter, och svampkunskap samt, i vissa, förekommer friluftsgudstjänster.

När man nu börjat ta sig an det industrihistoriska arvet även i dessa sammanhang, har diskussioner på länsstyrelserna påbörjats om möjligheterna att med kulturreseervatsinstitutets hjälp säkerställa såväl miljöer som nedläggningshotade traditionella verksamheter. Det kan exempelvis gälla tegelbruk, gjuterier och färgtillverkare – för att på samma gång trygga produktionen av material för byggnadsvården.

7.4 Delaktighet och medborgardialog

Det stora intresse och breda engagemang från allmänheten som kännetecknar flertalet kulturreseervat beror sannolikt till stor del på att man i arbetet med dessa miljöer sett det som en förutsättning att på ett tidigt stadium samråda med dem som berörs av planerna. Ofta har förankringsprocessen fått inleda arbetet och inte sällan kommer initiativen från lokalbefolkningen – direkt eller via föreningslivet. Lokala intressenter har ett mycket stort inflytande över kulturreseervatsprocessen såväl som över det färdiga resultatet – inte som remissinstanser utan som jämbördiga samarbetsparter och experter på sina intressen och önskemål. Svåröverskådliga men betydande ideella insatser har lagts ned i många av dessa miljöer – långt innan de uppmärksammats av länsstyrelser och läns museer. När en sådan miljö avsätts som kulturreseervat innebär det ett erkännande av det omfattande arbete som gjort miljön till vad den är idag. De resurser som tillförs kulturreseervaten syftar till att förstärka de värden och de karaktärsdrag som är resultatet av tidigare genomförda arbetsinsatser.

Beslutet om kulturreseervat blir ett gemensamt mål att samlas kring och kämpa för. Ett exempel är Malungs kommun där beslutet blev en bekräftelse på att man lyckats genomföra det stora gemensamma projektet med att säkerställa en miljö att värna om och vara stolt över. Genom att lansera ett märkvärdigt besöksmål, skapa en intresseväckande mötesplats, ett forum för forskning med internationella kontakter, en scen för kulturella och idrottsliga evenemang och aktiviteter framstår kulturreseervatet tydligt som allas kulturarv.

En plats och en miljö som engagerar och intresserar så många olika aktörer - unga och gamla, forskare och konstnärer, hantverkare och idrottsutövare, politiker, myndigheter, skolor och näringsliv – inrymmer oanade möjligheter. Kulturresevat kan bidra till att fånga upp idéer, tankar, värderingar och synpunkter samt diskutera lokalpolitiska utvecklingsfrågor, förmedla kunskap och information.

7.5 Bedömning av utveckling och effekter

Erfarenheterna visar att kulturresevatinstrumentet generellt besitter stora utvecklingsmöjligheter. De enskilda befintliga och blivande kulturresevat skiljer sig åt genom olika förutsättningar, innehåll och inriktning. Behov, kontext och önskemål kan i hög grad styra tillämpningen, vilket gör kulturresevat till en viktig pedagogisk resurs men även ett instrument för regional utveckling. Helhetsperspektivet på värdena i de sammansatta miljöerna, förutsätter en samverkan över såväl läns- som sektorsgränserna och medverkar till att kulturresevat blir intressanta för många och därmed möjliggör ett brett engagemang. Härav följer i sin tur ökade möjligheter till medfinansiering av arbetet och intäkter från publik verksamhet.

Flera positiva effekter av kulturresevatinstrumentets tillämpning syns redan tydligt, men mycket återstår ännu att utveckla innan det går att rättvist bedöma kulturresevatens fulla potential. Många av såväl uppnådda som kommande effekter kan dessutom vara svåra att värdera. Arbetet med verksamheter kring, och aktiviteter i kulturresevat, syftar till att bevara och bruka kulturarvet och bygger på principen om allas delaktighet och tillgänglighet. Kulturresevat kan tjäna som mötesplatser för kulturella utbyten och vara arenor för medborgardialog. På så sätt blir kulturresevat ett redskap i arbetet med att uppnå regeringens mål för den nationella kulturpolitiken.

Kulturresevat har också betydelse för miljö kvalitetsmålen – *”Levande sjöar och vattendrag”*, *”Hav i balans samt levande kust och skärgård”*, *”Myllrande våtmarker”*, *”Levande skogar”*, *”Ett rikt odlingslandskap”*, *”Storlagen fjällmiljö”* samt *”God bebyggd miljö”*.

8 Framtida behov, roller och ansvar

8.1 Länsstyrelserna

Både behovet och intresset för nya kulturresevatbildningar är tydligt uttalat.

Riksantikvarieämbetet har tidigare bedömt det som en administrativt rimlig takt att ca 10 nya statliga kulturresevat beslutas varje år. Hittillsvarande erfarenheter visar dock att man får räkna med något färre beslut per år. Processen kring bildandet av kulturresevat är resurskrävande och relativt komplicerad. Dessa sammansatta, sinsemellan olikartade miljöer medför som regel ett omfattande utredningsarbete. För att kunna leva upp till de ambitionerna vad gäller kvaliteten hos de löpande insatserna måste skötselplanernas målnivåer vara väl genomtänkta och formuleras i ett tidigare med största noggrannhet. En annan förutsättning för långsiktigt väl fungerande kulturresevat är en bred förankring och engagemang hos mark- och sakägare, vilket ofta betyder att samrådet måste ges tid – i synnerhet i miljöer med komplicerade markägarförhållanden. Länsstyrelserna kommer att behöva ökade resurser, jämfört med idag, för förvaltning – inklusive uppföljning, utvärdering och vidareutveckling av kulturresevatarbetet – samt för att kunna bedriva operativ tillsyn. Kommunala kulturresevatbildningar kommer framöver att ställa nya krav på länsstyrelserna som tillsynsvägledande myndighet gentemot kommunerna.

8.2 Riksantikvarieämbetet

Fortfarande återstår delvis obesvarade frågeställningar kring arbetet med kulturreseervaten. I takt med att arbetet fortskrider, uppstår också nya frågor som en konsekvens av nya erfarenheter. Samhällets utveckling medför förändrade villkor för och krav på arbetet med att bevara och bruka samt tillgängliggöra och förmedla kunskap om kulturlandskapet och dess innehåll. Om kulturreseervatsinstrumentet skall fortsätta att fungera måste således även metoderna för dess tillämpning fortsätta att utvecklas. I en sådan utvecklingsprocess är det en angelägen uppgift för Riksantikvarieämbetet att medverka till upprätthållandet av de höga kvalitetskrav som hittills präglar kulturreseervatsarbetet. För att fortlöpande kunna vidareutveckla och tillämpa nya metoder för detta arbete behövs en kontinuerlig uppföljning och utvärdering av arbetet. Ansvaret för samordningen uppfylls dels i kontakterna med länsstyrelser och läns museer, dels i samarbetet med centrala verk och organisationer. Riksantikvarieämbetet tillhandahåller uppdaterade råd och riktlinjer för kulturreseervatsarbetet.

Underlag och utgångspunkter för urval och tillämpning bör framgent hanteras genom ett programarbete där Riksantikvarieämbetets nationella överblick samverkar med regionala och lokala behov och perspektiv. Det gäller dessutom att samordna kulturreseervaten med utvecklingen avseende övriga kulturmiljövårdande insatser. Historiebruket kommer på så sätt att ha sin grund i en helhetssyn på kulturlandskapet och dess betydelse för människor. Kulturreseervaten bör såväl regionalt som nationellt även samordnas med naturreseervaten. Bägge skyddsformerna avser helhetsmiljöer som var för sig hanterar såväl kultur- och naturvärden som värden för friluftslivet, vilket ställer krav på kunskapsutbyte över sektorsgränserna. Naturvårdens försprång på området avseende tillämpning och ekonomi är dock påtagligt och viktiga skillnader finns mellan de i många andra avseenden jämförbara reseervatsinstrumenten. För kulturreseervatens vidkommande behövs exempelvis fortfarande ett utvecklingsarbete för att ta fram riktlinjer och kriterier för beräkning av inträngsersättning.

8.3 Övriga aktörer

Inom läns museerna finns kompetens som i många fall gjort dem till aktörer i kulturreseervatsarbetet – i synnerhet vad gäller inventerings- och utredningsarbetet, men i hög grad även avseende pedagogiska insatser. Även fristående konsulter med olika inriktning medverkar i nämnda delar av kulturreseervatsarbetet och håller därigenom på att bygga upp värdefull expertkunskap. Behovet av kompetensutveckling, samordning och samverkan är påtagligt för att man även i framtiden skall kunna klara de nya kvalitetskrav som uppkommer genom utvecklingen av kulturreseervatsinstrumentets tillämpning.

Som tidigare nämnts finns det fortfarande inga kommunalt beslutade kulturreseervat vilket gör det svårt att värdera kommunernas framtida behov av samarbete och utbyte av erfarenheter. Detta beror troligen på att kommunerna inte prioriterat finansieringen av reseervatsbildningar.